
GEBEI SÁNDOR

AZ OMM KORONAORSZÁGÁNAK, GALÍCIA-LODOMÉRIA KIRÁLYSÁGÁNAK „UTÓÉLETE” 1918–1921 KÖZÖTT

A „mostani” jubiléumokat – Kozári József, Kriston Pál nyugdíjba, de nyugalomba nem vonult kollégáimat – a „múltkori” jubiléumokhoz, Németh Istvánhoz, Misóczki Lajoshoz hasonlóan galíciai témával köszöntöm. Igaz, hogy a választott téma az ünnepelt tanártársaim oktatási és kutatási feladataitól elég távol esik, de a „nagy háború” centenáris megemlékezései olyan kevésbé exponált kérdéseket is felszínre hoztak, amelyek napjaink közvéleményének érdeklődésére számot tarthatnak, sőt a mai emlékezetpolitikát erősen befolyásolják. Ilyen aktualitást hordozó kérdés az egykori osztrák koronaország, Galícia-Lodoméria Királyság (Königreich Galizien und Lodomerien) 1918 utáni sorsa: ki és hogyan „örökölte meg” az OMM széthullása után ezt a kb. 80 ezer négyzetkilométernyi országot? A Kelet-Közép-Európába és a Balkánra is kiterjedő, birodalom nagyságú OMM felbomlása¹ a független nemzeti államok születését eredményezte. A lengyel-ukrán közvéleményt mindmáig erősen megosztja az örökzöld vitatéma: a függetlenségét újra visszanyerő Lengyel Köztársaság megszületése, illetve a független Ukrán Népköztársaság szuverenitási törekvéseinek a kudarca. A külpolitikai siker és balsiker hátterében a lengyelek, ukránok évszázados szembenállása nem kis szerepet játszott 1918-ban. Ennek a lengyel-ukrán viszálykodásnak legalább a 17. századig visszanyúló történeti okai vannak, de 1918-ban a keleti fronton érdekelt nagyhatalmak politikai játszmájában a kelet-közép-európai térség jövője került a figyelem centrumába. Ki és hogyan legyen kedvezményezett az orosz forradalmak következtében felbomlott Romanov-birodalom romjain?

Oroszország háborúból való kiszakítása és kiszakadása 1917-ben azonnal napirendre tűzte a nemzeti államok megalakításának a programját. Mindenhol nemzeti tanácsok alakultak, amelyek elsőrendű feladatuknak a jövő államuk határainak a kijelölését tekintették. Nemcsak a Duna-medencén való osztozko-

1 Fejtő Ferenc határozott véleménye az, hogy az *Osztrák-Magyar Monarchia nem felbomlott, hanem felbomlasztották*. Ebben a főszerepet a cseh politikusok, Tomáš Masaryk és Edvard Beneš játszották, akik meggyőzték a franciákat és angolokat arról, hogy a háború után kialakítandó nemzetállamok hálózata lesz képes feltartóztatni Európában a netán újrjelentkező német expanziót. *Fejtő Ferenc*: Rekvium egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása. Minerva–Atlantisz–Medvetánc, Bp. 1990. 333–351., 352., 361., 430.

dás képezte adáz viták témáját 1918–1919-ben, hanem az orosz-lengyel-ukrán aspirációk is ugyanolyan éles polémiákat szültek Kelet-Közép-Európában.

Egy földrajzilag jól elhatárolt terület hovatartozása jelentette a vita tárgyát történelmi sérelmekkel súlyosbítva. A nyílt konfrontáció már a 17. században jelentkezett, amikor is a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita) kelet-európai nagyhatalmисágát egyre inkább veszélyeztetni volt képes a cári Oroszország. Alekszej Mihajlovics cár (1645–1676) a Rzeczpospolita keleti és délkeleti végeire, „(o)krajnára” már úgy tekintett, mint egy idegen (lengyel királyi) uralom alá került ősi, pravoszláv (ortodox) lakosságú területre. Az orosz államiság bölcsőjének, a Kijevi Rusznak visszaszerzése, a pravoszlávok megszabadítása a római katolikusoktól (a lengyelektől) a megszállottan vallásos cár életcéljává vált. Az ő uralkodása alatt kezdődött el az az évszázados küzdelem, amelynek eredményeképpen a Rzeczpospolita nemcsak a „széleket, végeket” (okrajnát), hanem teljes állami létét is elveszítette Poroszország kezdeményezésére Oroszország–Poroszország–Ausztria osztozkodásai révén 1772, 1793, 1795-ben. A hajdanvolt, dicső Rzeczpospolita maradék nélküli feldarabolása a lengyelek számára mindig is elfogadhatatlan dolog maradt, minden alkalmat, történelmi pillanatot megragadtak ahhoz, hogy ezt az érzést, a lengyel feltámadás érzését kifejezésre juttassák. Miután Napóleon átgázolt Poroszországon és Oroszországra vetette magát, a lengyelek százezrei a francia császárhoz csatlakoztak, tőle várták és remélték a lengyel állam restaurációját. Az orosz hadjárat kudarca után az orosz-porosz-osztrák hatalom újra visszanyerte pozícióit a felosztásokkor megszerzett területeken, megkezdődött a volt Rzeczpospolita „harmadjainak” az új államstruktúrába való beillesztése orosz-porosz-osztrák módra.

A történelmi – politikai, ideológiai, vallási, kulturális – sérelmek legélesebben a cári birodalomba tagolt részekben mutatkoztak meg. Nem véletlen, hogy az 1815 utáni „Kongresszusi Lengyelországban” (=„Kongresówka”²) már 1830-ban fegyveres felkelést robbantottak ki a parttalan nemesi demokráciához szokott lengyelek az orosz abszolutizmus lerázására. A lengyelek próbálkozásait sem az 1846., sem az 1848., sem az 1863. évi felkelés nem kísérte szerencse, az 1863. évi, oroszellenes ún. januári felkelés pedig mindennél kegyetlenebb megtorlást vont maga után. A felkelés aktív résztvevőire szibériai száműzetés várt, a lengyel nemzeti identitás elleni támadás mindennapos gyakorlattá vált. A lengyelek nyelve és római katolikus vallása került célkeresztbe. A „Lengyel Királyságban” korlátozták az anyanyelv használatát, a „lengyel” nyelv csak mint idegen nyelv szerepelhetett a tantervekben. 1869-től a varsói egyetemen megszűntek a lengyel nyelven folyó képzések, „oroszországi” általános egyetemmé alakult át a varsói univerzitás orosz képzési nyelvvel. A középiskolák számát csökkentették, az egyházi intézmények működését korlátozták (az egyházi javak konfiskálásával, kolostor- és templombezárásokkal, papok internálásával, a papképzés szünetel-

2 Kongresówka – így nevezték a lengyelek az 1815. évi bécsi kongresszuson elfogadott, cári protektorátus alá került, autonóm „országot”, a Lengyel Királyságot (Polske Królewstwo), oroszul Carstwo Polskoje.

tetésével, a görög katolikus egyház felszámolásával, az unitus vallás betiltásával (1796) stb.). Vilnóban (Litvániában), Varsóban és más nagyobb lengyel városokban a középületeket, tereket, utcákat cirill betűs feliratokkal látták el, a hivatalos közleményeket is orosz nyelven tették közzé. A ruszifikáció az 1863-as felkelés leverése után olyan méreteket öltött, hogy a lengyel nyelv használata, a lengyel tudomány (történelem, filozófia), kultúra (irodalom, színház, képzőművészet) „totális illegalitásba” szorult. Éberen őrködött a vasszigorral biztosított közrend és társadalmi béke felett a mindennapi életbe is benyomuló cári cenzúrahivatal a maga 12 alosztályával (egyházi, oktatási, színházi, irodalmi, sajtó-, postai, külföldi stb.)

A lengyelség perspektívája a hosszú 19. században bántóan leegyszerűsödött, a vagy-vagy-ra szűkült. Vagy a lojalitás és a behódolás, vagy a szakadatlan tiltakozás, harc az idegen uralom ellen. Az első variáció mellett kardoskodott pl. Stanisław Szczęśny Potocki (1751–1805), a lengyel mágnásság, ugyanakkor értelmiség jeles képviselője a Rzeczpospolita III. felosztása után nem sokkal. A lázadások elleni értelmetlenségnek adott hangot, a mindenkori lojalitást ajánlotta a követendő útnak. „Már nem beszélek a lengyelségről, sem a lengyelekről. Ez az állam, ez a név elenyészett, mint oly sok népé a világtörténelemben. Minden jövődő lengyelnek hazát kell magának választania. Én már mindörökre oroszra váltam.”³

Azok, akik az egyenlőtlen erők küzdelmének kockázatát vállalták, alkalmazták a tiltakozás minden formáját, az egyéni vagy csoportos ellenállást, nem riadtak vissza az erőszakos akcióktól, a merényletek végrehajtásától, elszánták magukat a gerillaharcra is. Jelszavaikkal az idegen, zsarnoki uralom megdöntésére, a katolikus hit védelmére, a független és egységes Lengyelország feltámasztására mozgósítottak. Az érzelmek felkorbácsolása fontos eleme volt a lengyel nemzeti tudat kiformalódásának. Találón ragadja meg Norman Davies angol történész „a lengyel nemzeti tudat” karakterét, amikor megállapítja: „A lengyel nemzeti tudat kialakításában [...] a legnagyobb szerepet – elkerülhetetlen módon – a politikai frusztráció játszotta. [...] A hiányból és a megfosztottságból táplálkozó lengyel nemzeti tudat” élesen eltért a nyugati nacionalizmusoktól (francia, angol, amerikai), mert az „az uralkodó zsarnokok elleni negatív reakcióként alakult ki”, s ennek következtében eleve a kompromisszumképtelenséget is magába foglalta.⁴

A kulcsfogalmak tehát: a lojalitás, ill. a kompromisszumképtelenség, megalkuvás nélkülség. Ez a nemzeti érzéstől áthatott kettősség a „poroszosítandó és poroszosított lengyel végeken” is munkálkodott, ám a lengyelség viszonylag csekély létszáma miatt az irányított és oktrojált asszimiláció sikeresnek bizonyult (pl. Szilézia porosz uralom alatti sorsa 1763 után, vagy pl. a poznaí/poseni, bydgosz-czi/brombergi, toruńi/thorni stb., a nagy-lengyelországi vajdaságok helyzete 1772 után. Az 1886. április 12-i *Ansiedlungsgesetz* (telepítési törvény) német telepések földhöz juttatását segítette elő. Az állam jelentős pénzügyi támogatást

3 Norman Davies: Lengyelország története. Osiris, Bp. 2006. 455.

4 Davies, N.: Lengyelország i. m. 454–455.

biztosított a lengyel birtokosok földjeinek felvásárlására szakosodott telepítő bizottságnak. Az 1894-ben alapított *Ostmark Verein* pedig kifejezetten a lengyelek gazdasági, politikai, kulturális ellehetetlenítésének céljával alakult meg.

De hogyan alakult a lengyelek sorsa a Habsburg Monarchia 1772., 1795. évi „új szerzeményében”, köznapi elnevezéssel Galíciában? (Területe némileg módosult: 1774-ben Bukovinával, 1846-ban a Krakkói Hercegség anektálásával gyarapodott, 1809-ben a tarnopoli és a zamości körzet a Varsói Hercegséghez való átengedésével minimálisan csökkent.)

1772-ben, a Rzeczpospolita (Lengyel-Litván Köztársaság) első felosztása révén betagolt ország Galícia-Lodoméria Királyság (*Königreich Galizien-Lodomerien*) minőségben került a Habsburgok fennhatósága alá. A megszerzett „javak” felmérése az I. (1785) és a II. általános összeírás (1817) alkalmával történt meg. Kiviláglott, hogy a lengyel politikai dominanciájú Galícia mind etnikumát, mind vallását tekintve élesen megosztott, ezért 1854-ben Galíciát adminisztratív Nyugat- (Krakkó) és Kelet-Galíciára (Lemberg) osztották fel.⁵

	Kelet-Galícia lakossága	Nyugat-Galícia lakossága
1857	3 012 849 fő	1 584 621
1869	3 450 197	1 967 823
1880	3 844 775	2 114 140
1890	4 308 151	2 299 665
1900	4 812 020	2 501 770
1910	5 335 820	2 689 860

1. táblázat. Galíciai népszámlások⁶

- 5 Kelet-Galícia: Lwów, Brody, Brzeżany, Buczacz, Czortków, Drohobycz, Gródek, Jarosław, Jaworow, Kolomyja, Podhajce, Przemyśl, Sambor, Sanok, Sniatyn, Sokal, Stanisławów, Stryj, Tarnopol, Trembowla, Zbaraż, Zótkiew stb. településekkel körülírható terület. (A kurziváltak kivételével a mai Ukrajnában találhatóak.) Nyugat-Galícia: Krakkó, Bochnia, Gorlice, Jasło, Krosno, Limanowa, Łancut, Nowy Sącz, Nowy Targ, Rzeszów, Tarnów, Wadowice, Wieliczka, Żywiec stb. településekkel körülírható mai Délkelet-Lengyelország.
- 6 *Krzysztof Zamorski*: Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność w latach 1857–1910. Kraków–Warszawa 1989. A fenti adatok a 49., 50–51., 53–54., 56–57., 59–60., 62–63. oldalakon. Lásd még: *Paul Robert Magocsi*: Galicia. A European Land. In: Galicia. A Multicultural Land. Szerk. Chris Hann – P. R. Magocsi. Toronto 2005. 7–8. oldalakon közölt adatait. Galícia lakossága 1910-ben 7,9 millió: 45,4% lengyel, 42,9% rutén, 10,9% zsidó etnikumú. Nyugat-Galíciában 78,7% lengyel, 13,2% rutén, 7,6% zsidó. Kelet-Galíciában 21,0% lengyel, 64,5% rutén, 13,7% zsidó. A rutén (Ruthenica lakosa) a Rusz (Lwówi) vajdaságbeli lakos szinonimája, innen a rutén=ruszin. Az ukrán nemzetté válás eredményeképpen az ukránok a ruszinokat is ukránoknak tekintették. Az Ukrajna-Rusz fogalommal az egykori lengyel Rusz vajdaság Ukrajnához való tartozását is hangoztatták. Ez a felfogás a 19–20. század fordulóján honosodott meg – tart mind a mai napig – *Mihajlo Hruszevszkij* (Mihail Grusevszkij) monumentális, 10 kötetes történeti munkája nyomán (История Украины-Руси, ukránul: Історія України-Руси; Isztorija Ukraini-Ruszi). Az I. kötete 1898-ban Lwówban, az utolsó, az 1657–1659. éveket, a hmelnycikiji kozák érát tárgyaló kötete, csak a történetész halála után, 1937-ben jelent meg.

	lengyel (%)	ukrán (%)	német (%)	más (%)
1890	1 339 000 (31,2%)	2 753 000 (64,1%)	193 867 (4,5%)	8616 (0,2%)
1900	1 618 000 (33,7%)	2 997 000 (62,5%)	175 489 (3,6%)	9628 (0,2%)
1910	2 114 792 (39,8%)	3 132 233 (58,9%)	64 845 (1,2%)	5288 (0,1%)

2. táblázat. A lakosság anyanyelvi megoszlása Kelet-Galíciában⁷

	római kat. (%)	görögkat. (%)	izraelita (%)	más (%)
1890	974 000 (22,7%)	2 710 120 (62,9%)	587 561 (13,6%)	36 470 (0,8%)
1900	1 138 000 (23,5%)	3 023 222 (62,8%)	616 199 (12,8%)	43 326 (0,9%)
1910	1 350 856 (25,3%)	3 291 218 (61,7%)	659 706 (12,4%)	34 397 (0,6%)

3. táblázat. A lakosság vallási megoszlása Kelet-Galíciában⁸1. ábra. Galícia térképe (1772-1918)⁹

7 *Beata Holub*: Studium historyczno-geograficzne narodowości w Galicji Wschodniej w świetle spisów ludności w latach 1890-1910. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia, Sectio B* 68. (2013) 2. sz. 31-32.

8 Uo.

9 A térkép forrása: *Davies, N.*: Lengyelország i. m. 538.

Az 1861 februári pátens a galíciai szejm (országgyűlés) bizonytalan jogállását szabályozta (1867-ben némileg módosítva). A parlament elnökét a felterjesztettek közül az uralkodó választotta ki, nevezte ki. Az évenként ülésező szejm 6 társadalmi csoport képviselőiből tevődött össze: Az I. és a II. csoportba a virilisták (a legtöbb adót fizetők, „legfőbb értelmiségiek”) kerültek: 1. a klérus virilistái (a lembergi római katolikus érsek, a lembergi görögkatolikus érsek, a lembergi örmény katolikus érsek, a krakkói, a przemysli, a tarnówi, a stanislawówi püspök (a lembergi érsek és a krakkói püspök a birodalmi tanács állandó tagjai is voltak 1861-től) 2. a lembergi és a krakkói egyetemek rektorai, ill. a krakkói tudományos akadémia elnökei is virilisták, 1900-tól a lembergi műszaki egyetem rektora is bekerült a kedvezményezettek közé. A III–VI. társadalmi csoportból kerültek ki a választott képviselők: 3. a nagybirtokosokat 44 képviselő, 4. az ipar- és kereskedelmi kamarát 3 képviselő, 5. a városokat 23 képviselő jelenítette meg. 6. a koronaország tömege a 74 egyéni választóközvetben megejtett, közvetett választás eredményeként mandátumot szerzett személy révén „hallathatta” a szavát. (Kizárva a választásból az analfabéták, a 25 gulden (ezüstforint) alatti adófizetők.) A képviselők mandátuma 6 évre szólt. (A koronaországot a 425 tagú Birodalmi Gyűlésben 1897-ben 71, az 1907-ben módosított választótörvénnyel 516 fősre duzzasztott Reichsratban 82 lengyel képviselő foglalt helyet.)¹⁰

A 19. század második felében – a jogi keretek bővítésével és a politikai jogosítványok szélesítésével – Galícia az abszolutisztikus monarchiából az alkotmányos monarchia fokára lépett előre. Széles körű autonómiát élvezett a Krakkóval és Lemberggel/Lwówval fémjelzett ország. Az Ausztriával lojális lengyel politikai vezetők elérték azt Bécstől (megkaphatták Bécstől?), hogy az ország büdzséjéből a kultúra, a tudomány, a művészetek, az oktatás fenntartására, fejlesztésére 43%-nyi forrást használhattak fel 1900-ban. 1871-ben ez arány – jóval szerényebb nemzeti jövedelem mellett is – mindössze a 4%-ot érte el! Amíg 1880-ban Galíciában az analfabéták száma az összlakosság 81%-át tette ki, 1900-ra 56%-ra csökkent.¹¹ Ebben a látványos előrelépésben az Országos Iskolatanácsnak (Rada Szkolna Krajowa) oroszánrésze volt, mint ahogyan abban is, hogy a lwówi egyetemen az egyformán engedélyezett nyelveken, tehát németül, lengyelül, latinul és ukránul folytak az előadások. Megjegyzendő, hogy a hallgatók kb. 60%-a lengyel, kb. 22%-a ukrán volt, belőlük kb. 25% zsidónak vallotta magát. Az egyre szélesedő „olvasótábor” Galíciában válogathatott a német, lengyel, ukrán napilapok és egyéb sajtótermékek közül. Kelet-Galíciában a 19. század II. felében az I. világháborúig 51 újság és 136 folyóirat lengyelül közölte írásait, 17 újság és 50 folyóirat jelent meg orosz nyelven, 8 napilap és 7 periodika a német, 4-4 jiddis nyelvű sajtótermék pedig a zsidó olvasókat tájékoztatta, szórakoztatta.¹² A sajtó említett széles választéka magá-

10 *Galántai József*: A Habsburg-monarchia alkonya. Kossuth, Bp. 1985. 217–218.

11 *Zbigniew Fras*: Galicja. Wyd. Dolnośląskie, Wrocław. 2004. 172.

12 Австро-Венгрия. Военно-статистическое описание... Прага 1915. Часть.1.

tól értetődően nem jelenti a folyamatos kiadásukat. (Illusztrációként néhány példa: Dziennik Lwowski, Głos Narodu, Wiek Nowy stb., Дневник руський, Слово, Мета, Правда, Галичанин, Діло, Руслан stb., Ukrainische Rundschau, Lemberger Zeitung stb.)

Az irodalmi, népismereti, tudományos társaságok¹³ és a politikai pártok szabad alapításának a biztosítása elősegítette a nemzetté válás folyamatát. A politikai magatartást befolyásoló alapvető eszmei áramlatok, a konzervatív, a liberális, a szocialista (népi) gondolatok a cenzúrahivatal puha magatartása miatt szinte akadálytalanul terjeszthetőek voltak. Általában azért mégis kijelenthető, hogy a galíciai emberek értelmi- és érzésvilágát a németellenesség és az oroszellenesség hatotta át elsősorban. Ennek kifejezésére remek alkalmat nyújtott a történelmi évfordulók „össznépi” megünneplése. Így pl. hatalmas tömegeket mozgattak meg az 1794-es Kościuszko-felkelés centenáriumáról szóló megemlékezések, amelyek természetesen nemcsak Galíciában, de az Orosz Birodalom lengyel tartományaiban is – a tilalmak ellenére – zajlottak. Lwówban ekkorra készült el a híres raclawicei csata körpanoráma-festménye és az óriás, 114 méter hosszú vászon bemutatására alkalmas rotunda. (A II. világháború után a panorámaképet Wrocławba szállították, ma is ott látható.) Az 1863-as januári felkelés 50. évfordulóján, 1913-ban minden szankció ellenére is tömegdemonstrációkon tiltakoztak az orosz katonai és civil önkény ellen. Az 1410. évi grünewaldi csata 500. évfordulóján rendezett országos megmozdulások pedig a császári Németország felé hathattak kódolt üzenetként. A „galíciaiak” az Osztrák–Magyar Monarchia Németország melletti elkötelezettségét 1879 után „elnézték” éppen az oroszellenességük miatt. De a nemzeti öntudatra ébredt ukránok sem akartak elmaradni a lengyelek mögött. Lwówban hatalmas ünnepség keretében emlékeztek az ukrán irodalom megszületésének 100. évfordulójáról (Kotljarevszkij: Aeneis – 1798), Ivan Franko irodalmi munkásságának 25. éves jubileumáról. Az ukrán nemzeti újjászületésről tanúskodott Grusevszkij: Ukrajna-Rusz története szintézis I. kötetének kiadása ugyancsak 1898-ban.

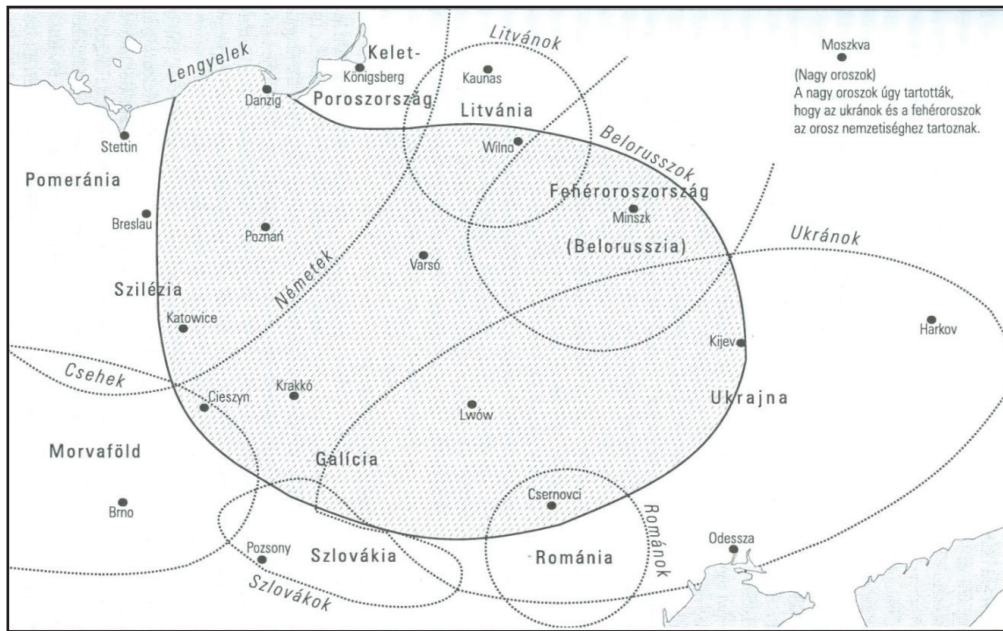
A kifelé szinte idillikusnak tűnő belpolitikai állapotokat az érlelődő belső feszültség, a lengyel–ukrán ellentétek kiéleződése fenyegette a 19. század vége felé. Az ukrán nemzetté válás megkérdőjelezése miatt csak az 1870-es évektől kezdve bukkantak fel azok a mozzanatok, amelyeket a pozitív nacionalizmus megnyilvánulásai között emlegetünk. Az irodalmi nyelv kiformalása, a nemzeti nyelv megteremtése,¹⁴ a nemzeti nyelv szabad használata (alsó-, közép-

Восточно-Галицийский район. 161–162. – közli *Лебедев, С. В.*: http://ruskline.ru/analitika/2014/01/17/galiciya_etnicheskaya_istoriya (számozatlan oldalakkal az interneten, letöltve: 2019. ápr. 15.)

13 Lwówban/Львів-ben alapított társaságok: 1848-tól Галицько-руська матиця – Galíciai-Rusz Matyica; 1861-től Руська Бесіда – Rusz(beli) Beszéd; 1868-tól Просвіта – Proszvita=Felvilágosítás; 1873-tól 1940-ig *Наукове товариство імені Шевченка* – Sevcsenko Tudományos Társaság stb.

14 1798-ban jelent meg az első ukrán nyelvű, az élő népi nyelven közreadott „irodalmi

felsőfokú iskolákban egyaránt), sajtószabadság, nemzeti kultúra (irodalom, színház), államnyelvként való elismertetése = kulturális emancipáció, kulturális autonómia (1845 – Cirill és Metód Társaság tevékenysége) után kezdetét veszi a politikai jogokért (szólás-, gyülekezési szabadság, a választójog kiterjesztése, politikai pártok alapítása¹⁵ stb.) folytatott küzdelem. A világháború hatására az ukrán önrendelkezés kérdése is napirendre került éppúgy, mint a lengyeleknél.

2. ábra. Vitatott nemzetiségi területek (1900 körül)¹⁶

mű”, Ivan Kotljarevskij „Aeneis” című (Vergilius alapmotívumát kölcsönözve) burleszk-poémája. Tarasz Sevcenko (1814–1861) költészete, szépírói tevékenysége teremtette meg végérvényesen az ukrán irodalmi nyelvet, amit „hivatalos” államnyelvként 1905-ig nem ismert el a cári Oroszország. 1848-ban készült el az első ukrán nyelvű ábécéskönyv.

- 15 1890 – első ukrán politikai párt – *Русько-українська радикальна партія (РУРП)* – Rusz-Ukrajnai Radikális Párt, majd a belőle kivált szociáldemokrata párt, 1899 – *Українська соціал-демократична партія (УСДП)*; 1900 – *Русская Народная Партия (РНП)* – (oroszbará) Rusz Néppárt; *Католицький Русько-народний союз (КРНС)* – Katolikus Rusz-Népszövetség stb. Részletesen a pártokról és programjaikról: *Анатолій Павко: Політичні партії, організації в Україні наприкінці XIX – початку XX ст.: методологія, історіографія, проблеми, перспективні напрями наукових досліджень: Київ, Знання, 2001., Наталія Винник: Українські політичні партії Східної Галичини та український визвольний рух в кінці XIX на початку ст. XX в сучасній українській історіографії. In: Україна культурна спадщина, національна свідомість, державність. 36. наук. праць. Вип. 7. Львів, 2000. 11–17. A modern ukrán nemzet kifejlődéséről lásd Gricak munkáját. *Ярослав Грицак: Нариси з історії України: формування української модерної нації. – <http://history.franko.lviv.ua/PDF/Final/Grycak.pdf> (számozatlan oldalakkal az interneten, letöltve: 2019. ápr. 15.)**

16 A kép forrása: *Davies, N.: Lengyelország i. m. 483.*

Az oroszországi forradalmak gyökeresen felforgatták az Orosz Birodalomban élő nemzetek jövőről alkotott képét. A háborútól és a háború okozta hátszói nélkülözésektől megcsömörlött katonai- és civil tömegek azonnali békét, kenyeret és munkát követeltek. Ezt az igényt az 1917. februári forradalom győztesei, az Ideiglenes Kormány nem tudta valóra váltani, sőt a háború folytatását „a szent haza védelme” jelszóval követelte. Nem a cárért és a cári Oroszországért, hanem a „Szent Oroszországért, a szent orosz földek megvédéséért” parancsolta a katonákat a harc folytatására. A lőszer és élelemhiány miatt támadó hadműveletekre már alkalmatlan orosz hadsereg bomlását, bomlasztását még inkább fokozták a Pétervárott/Petrográdon,¹⁷ majd hatására a frontvonalon is megszervezett katonatanácsok, amelyek a parancsok megvitatására készítették a tisztjeiket.

1917. június 18./július 1-én indult meg az utolsó nagy támadó hadművelet orosz részről Galíciában Lemberg/Lwów irányába. Ugyanezen a napon Kerenszkij parancsa távirón a délnyugati front katonáihoz, a napilapokban pedig mindenki felé publikálva. „Katonák! A haza veszélyben van. Szabadságunkat és forradalmunkat a halál fenyegeti. Eljött az idő, a hadseregünk teljesítse kötelességét. Tisztek és közlegények! Tudjátok meg, hogy egész Oroszország áldását adja rátok hősi tetteitekért. A szabadságunk és hazánk fényes jövője nevében, a szilárd és becsületes béke nevében parancsolom nektek: Előre!” Az orosz támadás júl. 1–2/14–15-re kifulladásig tartott, 1222 tiszt és 37 500 közlegény élete bánta a megalapozatlan támadást.¹⁸ Ez az élőerő-veszteség általában nem minősült volna rendkívülinek, ám ez mégis különösen súlyosnak számított. Azon oknál fogva, hogy harcedzett, még a katonai fegyelmet megőrző katonák estek áldozatul a megdöntött „előre” parancsnak. Július 1–2/14–15. után a csapattestek nyílt gyűléseken vitatták a kiadott felsőbb parancsokat, a háború értelmetlenségéről és a kilátástalanságáról beszéltek. A harci morál oly mélyre süllyedt, hogy pl. július 9/22-én három századnyi német, osztrák–magyar század egy teljes orosz hadsereget kergetett pánikszerű menekülésbe.¹⁹

A harci morál teljesen visszaesett, az alá-fölérendelt viszony megkérdőjelezetté vált, a parancsok megtagadása egyre gyakoribbá vált, a dezertálás egyre nagyobb méreteket öltött. A katonák között eluralkodott „szabad” légkör az orosz és a más nemzetiségű katonák viszonyát is megmérgezte. Különösen így

17 1917. márc. 1/14-én a Petrográdi Munkástanács már parancsban utasítja a petrográdi helyőrség valamennyi egységét, hogy századonként, zászlóaljanként, ezredenként, hadihajónként hozzanak létre az alsó rendfokozatú katonákból, tengerészekből bizottságokat, mindenféle fegyverzetet vegyenek ellenőrzésük alá, a tiszteknek hozzáférésük ne legyen. Válasszanak képviselőket, akiket az Állami Duma (Tanács) épületébe, a Tauriai-palotába várnak március 2/15-én reggel 10 órára. Lásd *H. H. Головин (Golovin): Россия в Первой мировой войне.* (Reprint: Párizs 1939.) Москва 2006. (Újra kiadva 2014). „Разложение армии (1917 г.)” c. alfejezetben – interneten számozatlan oldalakkal. http://militera.lib.ru/research/golovnin_nn/11.html, letöltve: 2019. ápr. 10.

18 *Golovin, N. N.: Россия в Первой i. m. Katastrofa na frontye* c. alfejezetben.

19 Uo.

volt ez a nyugati és a délnyugati fronton, Ukrajna területén szolgáló ukrán katonák esetében. Golovin N. N. vezérkarnál működő tábornok kb. 2 millióra tette a frontot önkényesen elhagyók számát.²⁰ Alekszejev M. V. gyalogsági tábornok, főparancsnok (1917-ben) tragédiát jósolva számolt be a fronton tapasztalt helyzetről: „A hadsereg a halál tornácán” áll, (Armija na kraju gibeli)²¹ egy lépés választja el a megsemmisüléstől, ami azért életveszélyes, mert magával rántja az egész országot, s onnan már „visszaút nincs”.

Ezek a riasztó hírek süket fülekre találtak az Ideiglenes Kormányánál, 1917 nyarán a drasztikus szigor alkalmazását várta el a parancsnokoktól, mert a katonák úgy a frontokon, mint a hátszországban szégyenteljes magatartást tanúsítanak, hazájukkal szembeni kötelességükről, esküjükről megfeledkeznek, magatartásukkal hazájukat és a forradalmat is a pusztulásba taszítják. Ezért az Ideiglenes Kormány rendkívüli intézkedéseket kénytelen foganatosítani, hogy a rendet és fegyelmet helyreállítsa a hadseregben. A súlyos vétségeket elkövető katonákra halálbüntetést szabjanak ki a megalakítandó forradalmi hadbíró-ságok²² – követelte Petrográd. Hogy mennyire nem volt már hatása a beígért elrettentetésnek, arról a vezérkar politikai osztályának helyzetjelentése árulkodik 1918 augusztusában. „Pillanatnyilag a hadsereg egy hatalmas, megfáradt, rosszul felszerelt, rosszul élelmezett, dühös tömeg. Őket a gyors béke óhaja és az általános csalódottság fogja egybe.”²³

Az október 25./november 7-i bolsevikok vezette forradalom ellenállás nélkül elsöpörte az Ideiglenes Kormányt, s azonnal a legfontosabb, a munkás és katona tömegek régen áhított követeléseinek a megoldására koncentrált. Már október 27./november 9-én rádiótávíráttal szólította meg a katonaságot. „Katonák! – a béke ügye, a béke hatalmas ügye a ti kezetekben van, ne engedjétek meg az ellenforradalom tábornokainak, hogy ezt a nagyjelentőségű ügyet megghiúsítsák. [...] Minden ezred, amely még a [lövészárookban] tartózkodik, válasszon meghatalmazottakat azzal a céllal, hogy azok fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményezhessenek az ellenséggel. A Népbiztosok Tanácsa jogot [felhatalmazást] ad nektek erre. [...] Katonák, a béke ügye a mi kezünkben van...”²⁴ Egyúttal informálta az érintetteket Duhonyin N. N. hadseregfőparancsnok leváltásáról is, mert a néhány napja posztion lévő tábornok a fegyverszüneti tárgyalások megkezdését szabotálta. A főhadiszálláson, Mogiljovban tartózkodó Duhonyin N. N. és tábornoktársainak megbízhatatlansága elegendő ok volt arra, hogy a cári altábornagyot a főparancsnoki tisztségben Krilenko N. V., a cári orosz hadsereg egykori zászlósa váltsa fel.

20 Golovin, N. N.: Nyezselanyije narodnih massz prodolzsat' vojnu c. alfejezetben.

21 Golovin, N. N.: Kollektivnoje zajavlenyje glavnokomandujuscih c. alfejezetben.

22 Golovin, N. N.: Kornjilov L. G. c. alfejezetben.

23 Uo.

24 Uo. 7. számú melléklet: Radiotelegramma Szovjeta Narodnih Komisszarov ot 9 nojabrja 1917 goda.

A szovjetek (=tanácsok) hatalomra jutása Petrográdon, Moszkvában „birodalomszerte” radikalizálta a tömegeket, az azonnali békekötés és a nemzeti önrendelkezés jelszavai a cári birodalmat alkotó országokban termékeny talajra hullottak. 1917. november 20-án Kijevben kikiáltották az Ukrán Népköztársaságot (UNK), de Oroszországgal föderációt alkotva. A föderativitás elvét Kijevben viszont Petrográd forradalmi központtól eltérően úgy értelmezték, hogy az UNK jogot nyert az önálló külpolitizálásra is, ezért önállóan, Szovjet-Oroszország nélkül is tárgyalhat a „Négyekkel” (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, Bulgária, Törökország) a háborúból való kilépésről. Szovjet-Oroszország és az UNK közötti ellentmondást a Négyek azonnal a maguk javára fordították. Az UNK-t Petrográd tiltakozása ellenére független, szuverén államnak ismerték el, különbékét írtak alá Kijevvel 1918. február 9-én Breszt-Litovszkban.²⁵ Ukrajna kiválása a háborúból, szuverén állammá nyilvánítása Németországot és az Osztrák–Magyar Monarchiát komoly előnyökhöz juttatta. A keleti fronton felszabadult harci egységeit átcsoportosíthatta a nyugati és a déli frontokra, ráadásul élelem- és nyersanyag-utánpótlást biztosított magának Ukrajnából. Nem véletlenül emlegették pl. Ausztriában ezt az Ukrajnával megkötött békét „kenyérbékének” (*Brotfrieden*)²⁶

A Galíciában élő, ill. a még frontokon lévő galíciai ukránok sem maradtak ki az agitációs propaganda célkeresztjéből, de Galícia jövőjének alakításáról a Lembergben/Lwówban/Львів-ben koncentrálódott pártok és pártocskák

25 A német és ukrán nyelvű dokumentum közzétéve az interneten. A delegációk első embereként német oldalról Kühlmann államtitkár, az OMM részéről Czernin külügyminiszter, bulgár és török részről Radoszlavov miniszterelnök és Talaat pasa nagyvezír látta el kézjegyével a békeokmányt. Az UNK képviselőjében Szevrjuk, Ljubinszkij és Levickij megbízottak hitelesítették a megállapodást. https://de.wikisource.org/wiki/Friedensvertrag_zwischen_Deutschland,_%C3%96sterreich-Ungarn,_Bulgarien_und_der_T%C3%BCrkei_einerseits_und_der_Ukrainischen_Volksrepublik_andererseits, letöltve: 2019. ápr. 15. A Bp-i Hírlap 1918. február 10. vasárnapi szám első oldalán félkövérrel a cím: „**Különbéke Ukrániával**”. Az Ukrániával való megegyezés politikai szempontból végtelenül értékes. A külön életet élő, független Ukrania legsürgősebb és legfőbb feladatának nem azt fogja vallani, hogy imperialisztikus ábrándokat kergetve, külföldön szervezzen propagandát, hanem hogy kiépítse belső organizmusát, felvirágoztassa elhanyagolt földművelését, gyümölcsöztesse roppant természeti kincseit, nagyarányú ipart és kereskedelmet teremtsen a még jórészt kezdetleges, patriarkális gazdasági állapotok helyébe. Mert a kis-orsz földben megmérhetetlen gazdagság szunnyadozik. Kisinyevtől Karkovig, Kievtől a Don-parti Rosztovig drága termőföldek húzódnak, a melyek eddig Oroszország rengeteg lakosságát csaknem maguk táplálták.” Ezt az 1918. február 9-i szeparatív békét március 3-án követte az ún. II. breszti béke, amelyet már a Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna föderációja kötött meg a Négyekkel.

26 Németország, Ausztria-Magyarország és Ukrajna gazdasági szerződése a békeszerződés melléklete: Közli *Dmitro Dorosenko*: *Історія України 1917–1923 рр. II. том “Українська Гетьманська Держава 1918 року”*. Вид. Темпора, Київ 2002. (Ужгород, 1930. évi kiadásának reprintje) I. sz. Melléklet. 295–317., Lásd még *Gebei Sándor*: A „kenyérbéke” – az első breszti béke, 1918. február 9. In: *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy nominatae, Sectio Historiae, Tom. XLV. Szerk. Kiss László. Eger 2018. 99–112. tanulmányát.*

csak IV. Károly osztrák császár 1918. október 16-i bejelentése nyomán gondolkodtak el. Az OMM föderaliztikus állammá alakulásának császári közzététele után a galíciai fővárosban éppúgy, mint a monarchia többi fővárosában (Bécs, Budapest, Prága, Krakkó, Zágráb) és nemzetiségi központjaiban (Túrócszentmárton, Gyulafehérvár) nemzeti tanácsok alakultak. Október 19-én „kelt életre” Lembergben/Львів-ben az Ukrán Nemzeti Tanács (*національна Рада*), amire a lengyel vezetésű város tanácsa hevesen reagált. Már másnap hivatalosan kihirdette, hogy Lemberg/Lwów lengyel város volt, marad és lesz. A konfrontáció nem korlátozódott a viták szintjén, fegyveres összecsapásokhoz vezetett a város birtoklásáért. A pártok paramilitáris egységeinek összecsapása utcai harcokba torkollott, Vitovszkij szicsi (ukrán) lövészei a Mączyński-féle, egyetemistákból, gimnazistákból verbuvált, lengyel „sasok”-kal vívtak közelharcot. Az 1918. november 11-én Varsóban kikiáltott II. Lengyel Köztársaság (*Rzeczpospolita*) élén a „Nemzet Vezérével” (*Naczelnik Państwa*), Józef Piłsudskival már megalakulásuk pillanatában kilátásába helyezték a fegyveres segítségüket a lwówi lengyeleknek. Az ukránok válasza sem késett sokáig. November 13-án a Galícia-Lodomériára, Bukovinára, valamint Szepes, Sáros, Zemplén, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyékre aspiráló Nyugat-ukrajnai Népköztársaság (*НУНК, Західна Українська народна республіка*) létrejöttéről és kijevei centrumú UNK-val való kapcsolatfelvételtől döntöttek. Elszabadultak az indulatok a multinacionális, multikulturális városban. Ennek kulminációs pontja a november 22–24. között foganatosított civilek elleni terror, amely később a lwówi zsidóság elleni pogromként rögzült a közvéleményben. eltérő adatok keringenek mind a mai napig az áldozatok számáról. „35–150” zsidó férfi, nő, gyermek haláláról beszélnek, de keresztények is áldozatul estek az erőszakos cselekedeteknek. Czesław Mączyński Lwów lengyel garnizonparancsnoka 35 civil zsidó áldozatról számolt be. Henry Morgenthau (1919) – a vizsgálóbizottság elnöke – 64 áldozatról jelentett.²⁷ A legújabb kutatások nagyságrenddel kisebb veszteségekről számolnak be, sőt, a zsidók elleni pogromok élét is igyekeznek tompítani. Zaporowski Zbigniew történész egy helyi rendőrségi összefoglalót fogad el valóságosnak. Eszerint „mindössze 36 civil, zsidó és keresztény” halt meg és 43 sebesülés történt a szóban forgó napokon.²⁸

A lengyelek felelőssége vitathatatlan a lvovi pogromban, de hogy milyen arányban terheli a katonaságot, a paramilitáris lengyel osztagokat és a fosztogatásra szakosodott bandákat – megállapítani lehetetlen. Amíg a lengyel–ukrán

27 A történész Jerzy Tomaszewski legkevesebb 150 halálos áldozatról beszél. A három nap alatt több mint 50 db 2–3 emeletes házat gyújtottak fel, több mint 500 zsidó üzlete, árudája semmisült meg. A zsidó tanács 2000 fedél nélküli zsidót, 70 árva zsidógyereket vett lajstromba a vandál napok után. December 13-ig összesen 7000 panaszt jelentettek be a kárvallottak a zsidó tanácsnál, összegzett *Jerzy Tomaszewski*: Lwów, 22 listopada 1918. *Przeгляд Historyczny* 75. (1984) 2. sz. 279–285.

28 *Zbigniew Zaporowski*: Ofiary rozruchów i rabunków we Lwowie 22–24 listopada 1918 roku w świetle ustaleń lwowskiej Dyrekcji Policji. *Pamięć i Sprawiedliwość* 31. (2018) 1. sz. 465–471.

ellenségeskedés 1918 novembere–1919 februárja között Lwówért/Lvivért, addig márciustól júliusig már a megálmodott szuverén állam territóriumáért folytak a véres összecsapások. A Galícia területén Galícia hovartartozásáért kibontakozott háború 1919. január 22-én oda vezetett, hogy a NyUNK kezdeményezésére a NyUNK egyesült az UNK-gal (a Dnyepermenti Ukrajnával) „egységes oszthatatlan, szuverén Ukrán Népköztársaságba” (*єдина незаделна Українська народна республіка, одноцільна суверенна Народна Республіка*). Kijevben, a Szófia-székesegyház előtti téren hatalmas tömeg örvendezett az történelmi aktus bejelentésén. De az alapvető kérdés, hol húzódjon a lengyel–ukrán államhatár, továbbra is lebegtetett probléma volt. Az új Lengyel Köztársaság a keleti határát a Zbrucs folyónál (Kelet-Galícia), az UNK az új ukrán állam nyugati határát pedig a Visztula mellékfolyójánál, a Sannál (Sanok, Przemysl, Jarosław városokkal, Nyugat-Ukrajna) húzta meg a saját térképén.²⁹ Államhatárok nélküli „szuverén” államok harca a történelmi területekért!

1918. december közepén a lengyel–ukrán háború frontvonala a Przemysl–Lemberg vasútvonal mentén egészen Jarosławig terjedt. A stratégiai jelentőségű vasútvonalat az 1919. február 16–23-i csatározások eredményeképpen az *Ukraińska Armia Halicka/Ukraińska Galiцька Армія* (UHA/UGA) vonta az ellenőrzése alá. Az ukrán siker ideiglenesnek bizonyult, mert a francia egységekkel és felszerelésekkel megerősített 35 ezres lengyel-francia, egyenruhájuk után „kék hadseregnek” is nevezett kontingens, Józef Haller altábornagy³⁰ vezénylete alatt 1919. március 19-ére megfordította a kedvezőtlen helyzetet. A harcok egyébként változó hadiszerecsével folytak a Zbrucs–Dnyeszter folyóközben. A csortkovi (czortkowi) offenzíva (1919. június 7–28.) megint csak az ukránok sikerét hozta, amit a lengyel „Keleti Hadsereg” július 16-ra korrigált. Ukrajna belső térségében viszont a „vörösök” sikert sikerre halmoztak. 1919. január 3-án Harkovot a Vörös Hadsereg elfoglalta, 6-án kikiáltották az Ukrán Szocialista Szovjet(Tanács)-Köztársaságot, amely az UNK intézményeit azonnal illegitim-

29 *Orest Subtelny*: Ukraine: a history. (Third ed.) Univ. of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London 2000. 370–375.; *Lagzi Gábor*: Lengyelek és ukránok – a két nacionalizmus találkozása. Ukránok Lengyelországban, 1918–1939. In: Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Szerk. Fedinec Csilla. Bp. 2002. 80–83.; *Gebei Sándor*: Az ukrán kérdés a nemzetközi béketárgyalásokon (1918–1921). In: Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom XLIII. Sectio Historiae. Szerk. Kiss László. Líceum, Eger 2015. 84–85.

30 Józef Haller (1873–1960), a bécsi Műszaki Katonai Főiskolát végzett fiatal tiszt a keleti fronton szolgált. Az 1918-ban elmérgesedett lengyel–ukrán helyzetből Oroszországon (Murmanszkon át) át Franciaországba menekült. Ő lett annak az Amerikában verbuvált, a felosztás utáni lengyel területekről kivándorolt önkéntesekből szervezett lengyel hadnak a parancsnoka, akik a I. világháborúban a nyugati fronton, francia kötelekben (kék mundurban) harcoltak a németek ellen. A toborzások sikerében Ignacy Paderewski zongoraművésznek elévülhetetlen érdemei voltak, aki a lengyelek lakta amerikai városokban koncertezett és hazafias szövegekkel buzdított a „németellenes” háború vállalására. A háború befejezése után parancsnoksága alatt egy kb. 25 ezres kontingens folytatta a keleten dúló háború segítségét, az új független Lengyelország „feltámadásáért”.

nek deklarálta. Február 5-én már a vörös katonák díszmenete Kijevben zajlott, az UNK megmentésének ügyét egy rendkívüli bizottság, a Szimon (Symon) Petljura (1879-1926),³¹ volt hadügyminiszter vezetésű Direktórium vette a kezébe. Életben maradásukért a „vörösök” (Bugyonnij), a „fehérek” (Gyenyikin) és a lengyelek (Piłsudski) ellen is küzdeniük kellett.

A szövetségesek nélküli Ukrajna egyre nyugatabbra mentette át magát, a Direktórium Zsmerinka, Vinnyica, Kamenyec-Podolszk (1920 novemberéig) városokban próbálkozott a közelgő vég elkerülésével, amikor Piłsudski nyújtott segítő kezet Petljurának. Varsóba invitálta tárgyalni, hogy egyesített erővel harcolhassanak a „bolsevik forradalom” tényerése ellen. Az 1919 őszi előkészítő egyeztetések után a lengyel és ukrán vezető december 9-én a varsói Belvedere palotában személyes találkozáson döntöttek az együttműködésről. 1920. április 21-én a diplomáciában szokásos módon írásba foglalták a „két szuverén” ország egyezményét. A Lengyel Köztársaság elismerte egyetlen hivatalos, szuverén országnak az Ukrán Népköztársaságot és kötelezte magát arra, hogy egy lengyel-ukrán közös hadsereg alakul és az veszi fel a harcot a közös ellenséggel. Vállalta továbbá azt is, hogy hadianyaggal és egyéb katonai felszereléssel látja el az ukrán egységeket, bekalkulálva természetesen a francia háttérrel. A Kamenyec-Podolszka szorult Direktóriumnak cserébe viszont le kellett mondania Kelet-Galíciáról, Volhíniáról (Wladimir-Wolynsky, Chełm) a szövetségese javára. A haditudósítások 1920 májusában már az egyesített hadsereg fényes győzelmeiről, a „vörösök” pánikszzerű meneküléséről cikkeztek, ám egy hónap múlva a sajtó kénytelen volt hangnemet váltani. Tuhacsevszkij Belorussziában és Litvániában (Vilno, Grodno elfoglalása) aratott győzelmei, ill. Bugyonnij lovasainak Lwów/Lviv irányába kibontakoztatott offenzívája után az újságírók már a honvédelem fontosságát, a Nyugati-Bug és Narew folyók államhatárvonalának megtartását hangsúlyozták. Tuhacsevszkij főparancsnok július 2-i, vöröskatonákhoz szóló parancsa a végső győzelemre buzdította az övéit. „Ütött az óra! Nyugaton dől el a világforradalom sorsa. A fehér Lengyelország hullóján keresztül vezet az út a győzelemhez. [...] Előre – Vilno, Minszk, Varsó ellen!” (1423. számú hadparancsából.)

Valóban úgy tűnt 1920. július végén, hogy semmi sem mentheti meg Varsót a „vörös inváziótól”. Tuhacsevszkij, Jegorov egységei áttörték Varsó védelmének külső gyűrűjét, 10 km-re megközelítették a főváros centrumát. Az 1920. augusztus 13–28. között tomboló elkeseredett harc³² fordulópontjának a len-

31 A lengyel-ukrán konfliktus megoldásának útkereséseire (1918 decembere – 1919 decembere) lásd *Ludwik Mroccka: Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923*. Wyd. Naukowe, Kraków 1998. 126–180. Petljura életéről legújabban *B. A. Савченко: Симон Петлюра*, Изд. Фолио, Харьков 2006.

32 *Kirsteen Davina Croll: Soviet-Polish Relations, 1919–1921*. Univ. of Glasgow, Glasgow 2008. 182–199.; *Н. Какурин – В. Меликов: Гражданская война в России: Война с белополяками*. Москва-Санкт-Петербург 2002. – A részletes hadtörténeti feldolgozás X., XI., XII., XIII. fejezetei foglalkoznak a varsói csatával. http://militera.lib.ru/h/kakurin_melikov/index.html, letöltve: 2019. ápr. 20.; *М. И. Мельтюхов: Советско-польские войны: Военно-политическое противостояние, 1918–1939 гг.* Вече,

gyekek augusztus 15-ét jelölik, mert ezen a napon történt meg a „csoda” (*Cud nad Wisłą* = a visztulai csoda), vagyis Mária mennybevételének napján tört meg a bolsevikok támadása, Isten segítségével menekült meg a lengyelség a pusztulástól. A Vörös Hadsereg Bugyonnij mulasztásai miatt katasztrófális vereséget szenvedett Varsónál, általános visszavonulással próbálta stabilizálni helyzetét. Az 1919–1920. évek emberi és anyagi veszteségei a hadakozók utolsó tartalékait is felemésztették, a háború lezárását mindkét fél szorgalmazta.

1920. október 12-én a felek Rigában fegyverszünetet kötöttek, aminek előfeltétele volt az, hogy a lengyelek által támogatott és szövetséges UNK nem kapcsolható be a tárgyalásokba, ellenben az Ukrán és a Belorusz Szocialista Szovjet Köztársaságok, mint a szovjet(tanács) köztársaságok föderációjának tagállamai részesei lesznek a békeszerződésnek. Az októberi megállapodás állami szintre való emelése 1921. március 18-án este 20 óra 30 perckor ment végbe a rigai Schwarzkopf-palotában. Itt a Lengyel Köztársaság képviselői (Jan Dąbski vezetésével) egyfelől, illetve az orosz vezetésű föderáció képviselői (Joffe A. A., Ganyecki Ja. Sz., Kviring E. J., Kacjubinszkij Ju. M., Obolenszkij L. L.) másfelől, aláírták a békeszerződés lengyel, orosz, ukrán nyelvű, véglegesített változatát.³³ A huszonhat cikkelyes rigai béke II. cikkelye nagy precizitással jelölte ki a lengyel–orosz, lengyel–ukrán, lengyel–belorusz országhatárokat, amelyek oly sok viszályt okoztak a Rzeczpospolita 1795. évi végleges felosztása után Kelet-Közép-Európában. A szerződő felek kijelentették, hogy a most meghúzott határoktól nyugatra fekvő területekről Oroszország és Ukrajna (Belorusszia említése nélkül!), a határoktól keletre fekvő területekről Lengyelország mindenféle kárpótlás követelése nélkül lemond. A történelműkhöz szilárdan ragaszkodó lengyelek azt viszont elérték, hogy az I. Rzeczpospolitából 1772 óta Oroszországba vitt, szállított nemzeti értéknek számító tárgyakat, – így pl. az 1918 előtti haditrófeákat, az egyházi relikviákat, a tudományos gyűjteményeket, könyvtárállományokat, archívananyagokat, a lengyel intézmények pecsétjeit, nyomdakliséit, a világi és egyházi művészeti alkotásokat stb. – visszakövetelhetők. A lengyel igények minden olyan tárgyra, eszközre kiterjedtek, amelyek 1921-ben Oroszország és Ukrajna területén találhatóak, akár fizikai, akár jogi személyeknél fellelhetőek, akár erőszakosan, akár erőszakmentesen kerültek az 1772. évi lengyel határokon túlra. (XI. art.)³⁴

Москва 2001.; *Andrzej Nowak*: Ojczyzna Ocalona. Wojna sowiecko-polska 1919–1920. Biały Kruk, Kraków 2012.

33 A rigai béke teljes szövege – Mellékletekkel (gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi, vámügyi, közlekedési, szállítási feltételek rögzítésével) együtt – lengyel, orosz, ukrán nyelven közzétéve a Lengyel Köztársaság hivatalos honlapján „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polski 1921. nr 49. pozycja 300.” cím alatt, a 814–866. oldalakon, pdf formátumban. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19210490300/O/D19210300.pdf>, letöltve: 2019. ápr. 22.

34 A lengyel szejm 1921. április 16-án ratifikálta a rigai békét, a szejm felhatalmazásával Józef Piłsudski és Eustachy Sapieha külügyminiszter látta el kézjeggyével. A ratifikált dokumentum „utolsó lapja” a II. cikkelyben szövegesen leírt határvonal térképen való rögzítése. A térkép megtekinthető az interneten: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap>.

A Galícia megszerzéséért folyó lengyel–ukrán vetélkedés egyértelműen az új, a II. Lengyel Köztársaság javára dőlt el, mind Nyugat-, mind Kelet-Galíciát az új Lengyelország hivatalosan is anektálhatta a Zbrucss–Dnyeszter folyókig. Minden vitatott kérdés keleten a lengyel érdekeknek megfelelően oldódott meg. Az európai kontinensen vezető szerephez jutott Franciaország kedvezően fogadta a rigai békét, hiszen a párizsi és a rigai végzések eredményeképpen egy német, de egy szovjet-orosz expanziót, a proletár világforradalmat is feltartóztatni képes (?) 27 milliós, 70%-ban lengyelek országa támadt fel 1795 után, 126 év elteltével.³⁵ Ami a lengyelek számára siker 1921-ben, az független, szuverén Ukrajnát tervezgető ukránoknak kudarc volt. Az 1920. november végén Lengyelországba menekült Ukrajn Népköztársaság kormánya tehetetlenül és kiszolgáltatottan nézte végig a rigai folyamatot. Keserűen tapasztalták, hogy a cári birodalom 9 kormányzóságára kiterjedő, Galícia egészét is magába foglaló független Ukrajna politikai álomból mi maradt? Nincs önálló, független, nemzeti Ukrajna, sem Nagy-Ukrajna, sem „csonka Ukrajna” formában, az 1921. évi rigai béke (a lengyel – szovjet-orosz, szovjet-ukrán megállapodás) elvágta az ukrán önállósulási törekvések útját. Lehet vitatkozni vég nélkül arról, hogy Lengyelország cserbenhagyta-e Ukrajnát a rigai béke aláírásával, vagy sem? Hátat fordított egykori szövetségeseinek csalárd módon, vagy sem? A kategorikus igen–nem válaszok mellett a történeti tény azonban az, hogy az 1921-es rendezés nemcsak a lengyel és szovjet-orosz érdekeknek, hanem az európai nagyhatalmaknak is megfelelt, elfogadható volt számukra ez a fajta megoldás. Ennek az „örökzöld” konfliktusnak ilyen módon történő lefojtása Európa lecsendesítését eredményezte, habár csak ideiglenesen, mert azt a komplex problémahalmazt minden érdekelt fél számára elfogadhatóan lezárni kivitelezhetetlen volt (és maradt?).³⁶

A kérdéskör tanulmányozásához ajánlott, válogatott bibliográfia

- Smele, Jonathan D.: *The Russian Revolution and Civil War 1917–1921: An Annotated Bibliography*. London–New York, 2003. (a közel 500 oldalas bibliográfia angol, francia, német nyelvű monográfiákat és a különböző periodikákban publikált tanulmányokat adja közre)
- Galicja. *Studia i materialy*. Tom 1. (Ed. Kozak, Szczepan et al.). Rzeszów, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2015. https://www.academia.edu/37607221/_Galicja._Studia_i_materia%C5%82y_2015_t.1

[nsf/download.xsp/WDU19210490300/O/D19210300.pdf](https://www.academia.edu/37607221/_Galicja._Studia_i_materia%C5%82y_2015_t.1), letöltve: 2019. ápr. 22. (E. Sapieha írta alá Lengyelország képviseletében a trianoni békét is.)

- 35 A nagyhatalmak távolságtartó, kimért, de hallgatólagosan támogató magatartásáról lásd *Mroccka, L.*: Spór o Galicję i. m. 181–209.
- 36 *Illés Pál Attila*: Lengyel–ukrán kapcsolatok a rendszerváltozás után. Kisebbségkutatás 19. (2010) 3. sz. Interneten is: <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00047/1911.htm>, letöltve: 2019. ápr. 25.

- Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939. Tomus 1. 1918–1932. (Red. Tadeusz Jędruszczak – Maria Nowak-Kiełbikowa. Warszawa, Wyd. PAX, 1989.
- Архів УНР. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) (Red. В. Кавунник) – Кі., Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. (az interneten a 796 oldalas dokumentumgyűjtemény:
- Литвин, В.М.: Україна: доба війн і революцій (1914–1920). Київ, Альтернатива, 2003.
- Яневський, Д.Б.: Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. Київ, ДУХ І ЛІТЕРА, 2003. (a 767 oldalas kiadvány több mint 300 oldalnyi dokumentumközlést tartalmaz) http://shron1.chtyvo.org.ua/Yanevskyi_Danylo/Politychni_systemy_Ukrainy_1917-1920_rokiv_sproby_tvorennia_i_prychyny_porazky.pdf (letöltve: 2019. ápr. 2.)
- Kohut, Zenon E.: The Development of a Little Russian Identity and Ukrainian Nationbuilding. In: HUS (Harvard Ukrainian Studies) 1986/3–4. 559–576.

- Palij, Michael: *The Ukrainian-Polish Defensive Alliance, 1919–1922*. Edmonton–Toronto, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1995.
- Snyder, Timothy: *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. New Haven and London, *Yale University Press*, 2003.
- Harvard Ukrainian Studies (HUS) kiadványai*
- Davies, Norman: *Im Herzen Europas: Geschichte Polens*. München, C. H. Beck, 2000.
- Wehrhahn, Torsten: Die Westukrainische Volksrepublik. Zu den polnisch-ukrainischen Beziehungen und dem Problem der ukrainischen Staatlichkeit in den Jahren 1918 bis 1923*. Berlin, Weißensee-Verlag, 2004.
- Augustynowicz, Christoph – Kappeler, Andreas: *Die galizische Grenze 1772–1867: Kommunikation oder Isolation?* Münster, LIT Verlag, 2007.
- Kappeler, Andreas: *Die Ukraine: Prozesse der Nationsbildung*. Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2011.
- Jekelcsik, Szerhij: *Ukrajna története – Egy modern nemzet születése*. Bp., Kairosz, 2014.
- Lagzi Gábor: *Ellenzékiség és együttműködés között: Ukránok a két világháború közötti Lengyelországban (1918–1939)* Bp., L'Harmattan, 2015.